

7. Стельмах М. П. Дума про тебе : роман / М. П. Стельмах // Стельмах М. Твори : у 6 т. – Київ : Дніпро, 1973. – Т. 5. – 392 с.
8. Стельмах М. П. Чотири броди : роман / М. П. Стельмах. – Київ : Рад. письменник, 1979. – 527 с.
9. Стельмах М. П. Щедрий вечір : повість / М. П. Стельмах // Стельмах М. Твори : у 6 т. – Київ : Дніпро, 1973. – Т. 4. – С. 579–726.

Lyudmyla Halayevska

THE PROBLEM OF FORMATION THE DIALOGIC SPEECH ON THE BASIS OF MYKHAYLO STELMAKH'S PROSE

Abstract. *The article considers the peculiarities of forming dialogic speech and basic aspects of learning the speech on the bases of Mykhaylo Stelmakh's prose, particularly the indicative exercises and tasks are presented which will help develop the skills of dialogue speech at the Ukrainian lessons.*

Key words: *dialogic speech, dialogue, dialogical interaction, text, exercises and tasks, stylization of conversation.*

Людмила Галаевская

К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ НА ОСНОВЕ ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Аннотация. *В статье автор рассматривает особенности формирования диалогической речи и основные аспекты обучения речи на основе прозаических произведений Михайла Стельмаха, в частности подано ориентировочные упражнения и задания, которые будут способствовать развитию навыков диалогической речи на уроках украинского языка.*

Ключевые слова: *диалогическая речь, диалог, диалогическое взаимодействие, текст, упражнения и задания, стилизация разговорности.*

УДК 373.016:821.161.2-1.09Стельмах

Ольга Куцевол
(м. Вінниця)

ВИКОРИСТАННЯ ПОЕТИЧНОЇ СТЕЛЬМАХІАНИ В ПРОЦЕСІ ШКІЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ

Анотація. *У статті схарактеризовано генезу поетичної стельмахіани, висвітлено шляхи використання творів «поетичної критики» в процесі шкільної літературної освіти.*

Ключові слова: *Михайло Стельмах, поетична стельмахіана, «поетична критика», вивчення української літератури, методи та прийоми навчальної діяльності, літературне краєзнавство, уроки літератури рідного краю.*

Важливим завданням сучасної української школи є засвоєння молодим поколінням найвидатніших досягнень нашої національної культури, що увібрали в себе народну мораль, розум, досвід. Одним серед таких митців є Михайло Стельмах – талановитий майстер художнього слова, прозаїк, поет, драматург, фольклорист. Його постать цікава насамперед тим, що, живучи в часи української бездержавності й тоталітаризму й будучи, на перший погляд, привітаним радянською системою митцем, він усе ж не втратив якостей щирого українського патріота, співця хліборобської праці, палкого поціновувача рідного слова, задушевної пісні, мудрої думи, краси людських взаємин та почуттів.

На відміну від багатьох колег, які в здобутті великих тиражів поклалися не на талант, а на партквиток, Михайло Панасович не став членом Комуністичної партії. Звісно, його творчість не позбавлена ідеологічних напластунків підрадянської доби, однак слід зазначити, що в романах цього письменника вперше в літературі материкової України прозвучали тема голодомору 1933 р. («Чотири броди»), критика партійних функціонерів («Правда і кривда»). М. Стельмах – незрівнянний майстер рідного слова. Його творчість потребує переосмислення з акцентом на загальнолюдських цінностях.

Значну роль у створенні цілісного портрета М. Стельмаха-письменника й людини

відіграють твори *художньої біографіки* – це відгуки інших митців про особистість, творчість, зустрічі з митцем, почуте про нього тощо. Загалом ми відшукали понад шістдесят творів *поетичної стельмахіани*. Їх можна поділити на дві великі групи: *історико-біографічного* та *художньо-філософського характеру*. Перші висвітлюють сторінки життя й творчості М. Стельмаха, у других осмислюються проблеми сьогодення через призму його життєвих і світоглядних орієнтирів та естетичних смаків.

За нашими відомостями, хронологічно першим поетичним твором про М. Стельмаха був вірш *Василя Швеця «Сонет Михайлові Стельмаху»*. І хоч ця поезія опублікована в збірці *«Віднайдений зошит»* лише в 1975 р., проте автор стверджує, що написана вона ще в 1945 р. і була адресована Михайлові Стельмаху-бійцю, а не відомому митцеві. Цей вірш разом з іншими, записаними в зошиті й загубленими у вирі Другої світової війни, був повернений В. Швецеві в повосенний час людьми, з якими довелося зустрітись в буремних 1940-х.

На початку 1960-х рр. пише про Стельмаха вірші ще один його бойовий побратим *Михайло Романченко*. Це поезії *«Мати земля: Михайлові Стельмаху»* (1960) й *«Ми прийшли до тебе, кривний Львово!»* (1967). У цих творах відображено події 1944 р., коли Михайло Панасович, військовий кореспондент газети 1-го Українського фронту *«За честь Батьківщини»*, брав участь у боях під Львовом і був поранений.

Цікавим є вірш *М. Винокурова*, оприлюднений у часописі *«Київська правда»* (1961. – 23 квіт.). Це диптих *«Інженери людських сердець»*, перша частина якого присвячена М. П. Стельмаху, а друга – М. М. Амосову. Прикметно, що поет поставив поряд ці дві постаті – письменника та кардіохірурга, підкреслюючи цим благодотворний вплив на людське серце як Стельмахового слова, так і хірургічної майстерності славетного лікаря.

На 50-річний ювілей М. Стельмаха, у травні 1962 р., відгукнулися *Михайло Литвинець «Зорева доля: Михайлові Стельмаху»*, *Олекса Ющенко «Читаючи “Правду і кривду”»* (1962). Цей ліричний відгук – цікаве явище «поетичної критики», оскільки відображає ставлення поета до твору, який викликав широку дискусію в літературних колах. Її відголос відбився в працях відомих українських літературознавців І. Світличного *«Боги і наволоч»* і Л. Новиченка *«До суперечок про роман «Правда і кривда» та ін.*

Та, напевне, чи не найвідоміша епістола, присвячена письменнику-подолянину, – це сонет *Максима Рильського*. Як зафіксовано в рукописах Максима Тадейовича, написаний він 17 травня, за тиждень до дня народження ювіляра, й опублікований у широковідомій тоді газеті *«Вечірній Київ»* саме 24 травня.

Цікавим підтвердженням популярності Стельмахової прози є віршована епістола, адресована Михайлові Панасовичу його читачем-шанувальником, 75-річним мешканцем Косівщини Дмитром Осічним. У *«Літературній газеті»* (1962. – 2 берез.) в огляді листів письменнику від читачів зустрічаємо його щире побажання:

*Щоби Ваші щедрі руки втоми не знали,
Щоби Ваші бистрі думи грали і літали,
Щоби Ваші буйні мрії ні раз не німіли,
На біленькому папері золотом блистіли [2, с. 4].*

У 1963 р. *Євмен Долман* оприлюднює в часописі *«Друг читача» «Епіграму М. Стельмаху»*, яка не відповідає канонам сатиричного жанру, бо сповнена поетичності й доброти:

*Здається, п'ю джерельну воду
і аромат весни вдихаю –
Бо пізнаю життя народу,
Коли я Стельмаха читаю [3, с. 3].*

У наступних віршах *Петра Ребра* «*Михайлові Стельмаху*» (1963), *Миколи Данька* «*Життя – горіння*» (1965), *Олександра Кравцова* «*Золотые кони: М. Стельмаху*» (1964) та «*Детство. М. Стельмаху*» (1967) образ письменника набув нових рис. *Абрам Костовецький* у циклі епіграм «*Дружеские улыбки*» (1966) одну з поетичних мініатюр присвятив М. Стельмаху. У ній він увиразнив прикметну ознаку його стилю:

*Нет, он себе не изменил.
Хотя за правду взялся.
А в прозе, как поэтом был –
Поэтом и остался* [9, с. 186].

Згодом цей твір під назвою «*Михайло Стельмах*» і в дещо зміненому варіанті був опублікований українською мовою в оригінальній збірці-альбомі *Анатолія Арутюняця* та *Абрама Костовецького* «*Шаржі. Епіграми*» (1968) [10].

У 1970-ті рр. коло поетичної стельмахіани поширало: з'явилися вірші *Дмитра Бакуменка* «*Гуси-лебеді*» (1972), *Василя Юхимовича* «*Лоно лагідності: Михайлові Стельмаху*» (1974), *Валентини Козак* «*Син землі: Герою Соціалістичної Праці М. П. Стельмаху*» (1975), *П. Палія* «*Правда: М. Стельмаху*» (1976).

Особливий інтерес представляє вірш *Василя Швеця* «*Люблю осінні мовчазливі Альпи...: М. Стельмаху*» (1971). Це ще одна дедикація Михайлові Панасовичу від його бойового побратима, з яким звела наприкінці 1945 р. війна. В. Швець розповідає, що в уже мирний час він знову потрапив у «*мовчазливі Альпи*», і його «*очам відкрилось пів-Європи / з найвищої гранітної гори*». Та грізне минуле супроводжувало ліричного героя скрізь, і він «*приймає за окопи / уцілини та кам'яні шари*», а «*в клетоті орла, в гірському гулі / вчуваються загиблих імена*» [26, с. 63]. Ці тривожні спомини кличуть його в інший – рідний край, «*де ранками над сестриним подвір'ям / курликає криничний журавель*».

Варта уваги й поезія *Анатолія Костецького* «*Винограду співоча лоза...: М. П. Стельмахові*» (1973). Її автор – друг старшого сина Михайла Панасовича Ярослава, у майбутньому відомий дитячий письменник, критик, який у 1970-ті рр. мав можливість відвідувати родину Стельмахів й описав своє враження від особистості митця. В основі вірша – деталь, яку автор спостеріг біля ірпінського будинку Стельмахів, де «*Винограду співоча лоза / Зелене під вікнами хати, / А над ними, мов гроно висять / В ластівочім гнізді ластів'ята*» [8, с. 3]. Молодий поет каже про пташат: «*Любо жить їм при хаті оцій*» і розгортає конкретну деталь до символу: «*...поет в благородній руці / Стоголосих пташок вироцує. / І навчає добра і світла, / І цілує у чесні крила, / І у стишений сад за вікна / Випускає пташат зміцнілих*» [8, с. 3].

Завершується поезія мажорним акордом, що підкреслює вітаїстичну силу Стельмахової Музи, її спрямованість на добротвірність, що впливає на ластів'ят:

*А вони у саду старанно
Вмивши очі в росі іскристій,
Від поета несуть уранці
Добрим людям пречисту пісню* [8].

Звучання вірша А. Костецького інтимно-ніжне, протилежне до звичних у час домінування соцреалістичної літератури барабанних од, що прославляли Стельмаха як письменника, який відображав класову боротьбу на селі. На думку автора поезії «*Винограду співоча лоза...*», найбільша цінність творчості митця в тому, що вона «*навчає добра і світла*», формує мораль, несе «*Добрим людям пречисту пісню*».

Жанрову палітру поетичної стельмахіани урізноманітнюють епіграми *Владислава Бойка* «*М. Стельмаху: (Вірш новорічний)*» (1970) та *Валентина Лагоди* «*Михайло Стельмах*» (1973). Обидві відображають поважливе ставлення авторів до адресата своїх поезій. У першому

вірші митець висловлює новорічне побажання-передбачення Михайлові Панасовичу, який у минулому 1969 р. опублікував свій новий роман «Дума про тебе»:

*Ще й глибші розбудить він теми,
Бо порох тримав про запас! –
Читаючи «Думу про тебе»,
Ми думаємо про Вас [1, с. 8].*

Епіграма **Валентина Лагоди «Михайло Стельмах»** також побудована на грі слів, використанні алюзій назв відомих творів прозаїка:

*Хоч раціон у нього – хліб і сіль,
А продуктивність – тільки подивіться!
І де вона береться? І звідкіль?
Бо в жилах в нього – кров, а не водиця [13, с. 206].*

Ціле гроно поезій подарував Михайлові Панасовичу в 1970-ті рр. **Микола Сингаївський**, а саме вірші «**Заповітний хліб: (М. Стельмаху)**», «**Україно, сторона поезії: (Михайлові Стельмаху)**» і поетичний триптих «**Сіятель: (До 60-річчя українського письменника М. Стельмаха)**».

На початку 1980-их рр. М. Стельмахові присвятив вірш «**У щедрий вечір**» **Микола Луків**. Це спогад про традиційний обряд щедрого вечора, своєрідна щедрівка, надихана книгою старшого письменника-краянина.

Особливе місце в поетичній стельмахіані займають вірші, написані на смерть Михайла Панасовича: це «**Син землі**» **Григорія Донця**, «**На Байковому цвинтарі, 29 вересня: (Пам'яті М. Стельмаха)**» **Валентина Лагоди**, «**Прощаючись з майстром**» **Олекси Новицького**, «**Йшов до людей: (Михайлові Стельмаху)**» **Миколи Сингаївського**, «**Холодніє сіре небо...**» **Ганни Чубач**. Усі вони опубліковані в тому жалобному номері «Літературної України» від 6 жовтня 1983 р., після прощання з письменником, а отже, створені в дуже короткий термін, одразу ж по його кончині.

У другій половині 1980-х рр., **Микола Сом** написав вірш «**Пам'яті М. Стельмаха**» (1987), а **Василь Кобець** присвятив йому цілий поетичний цикл «**Вершини Михайла Стельмаха**» (1988), до якого ввійшли такі ліричні твори: «**Пролог**», «**Дяківці**», «**Студентські вечори у Вінниці**», «**Лист Максима Рильського до Михайла Стельмаха**», «**Чотири броди**», «**Лебеді летять**».

У 1990-ті рр. було опубліковано вже не так багато творів стельмахіани, переважно до пам'ятних дат, зокрема **Тамара Коломієць** «**Балада чорних зерен**» (1990), **Віктор Кочевський** «**Пам'яті М. Стельмаха на його 80-ліття**» (1993), **Петро Перебийніс** «**Словосій: (М. Стельмахові)**» (1993).

У 2000-ті рр. вірші про М. Стельмаха з'являються до його ювілеїв у місцевій газеті «Літинський вісник», це твори його земляків-аматорів до 95-річчя митця (**Галини Климчук** «**Михайлу Стельмаху**», **Святослава Климчука** «**Гуси-лебеді летять**», **Юрія Климчука** «**Ростуть ті липи за моїм селом...**», **Віталії Мазур** «**Летять, летять ті гуси-лебедята...**», **Надії Тимчишиної** «**На рідній землі...**», **Павла Ткачука** «**Михайлові Стельмаху**», **Володимира Точенюка** «**До Михайла Стельмаха**»).

Олена Вітенко написала вірш «**Зело розкішне – з чорнозем-ріллі...**» до 100-ліття письменника. Ціла збірка поетичної стельмахіани належить відомому письменнику-подоляку, який навчався в Дяківецькій школі, **Михайлові Стрельбицькому**: «**Стельмахові вітряки**», «**Михайло Стельмах**», окремі частини поеми «**Фантастичних рис фатальний щем, і ще, й іще**», як-от «**10. Під першим громом розмірзається поле...**», «**11. Вже за прозу лаври мав...**», «**12. Стельмах – маг! Його магичні сили...**», «**14. У школі дяківецькій кращих літ...**», «**15. У**

школі дяківецькій літ незгірших...», «16. Микола Іванович Гавриш...», «210. Брід за бродом сходить під Дяківцями...». Михайло Панасович згадується в поемі *М. Стрельбицького «Про кохання та любов знов і знову, знову й знов: уривки нескінченної поеми»* та ін.

Доцільність використання творів поетичної стельмахіани можна довести положенням представників рецептивної естетики про *діалог*, який виникає у форматі спілкування в системі *«письменник – читач»* і набуває поліфонічного звучання в процесі шкільної освіти, коли до обговорення літературного твору долучаються *«вчитель-словесник – літературознавець чи літературний критик – інший митець»*, які залишили свої міркування та враження про творчість свого колеги. Твори поетичної стельмахіани можна віднести до явища *художньої герменевтики* (термін В. Іванишина) – це «теорія і практика інтерпретації явищ мистецтва, виражена у творах мистецтва» [5, с. 191]. Типовим прикладом художньої герменевтики В. Іванишин називає твори Т. Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському» й «Перебендя».

Ми умовно найменуємо таке явище *«поетичною критикою»*, бо тут її автори, професіонали або аматори, висловлюють у художній формі власні враження та судження про твори інших митців, дають оцінку їхнім особистостям, спілкуванню, визначають місце в літературному процесі. Ця дефініція виникла за аналогією до терміна *«письменницька критика»*. Маємо чимало прикладів, коли «за аналіз творів беруться не професійні Зоїли, а майстри слова, як-от П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан, Олесь Гончар, П. Загребельний, Д. Павличко та ін. Їхні критичні розсуди не менш кваліфіковані, а навпаки, ще цінніші, бо хто ж як не творець зуміє так глибоко оцінити плід праці свого колеги, досягнути таємниці його індивідуально-художньої майстерності» [12, с. 7].

Вважаємо *доцільним використання в шкільній літературній освіті творів «поетичної критики» в поєднанні з літературознавчим матеріалом та літературою non-fiction*. Наведемо кілька аргументів на доведення цієї тези:

1) Таким чином учні отримують не сухий академічний виклад інформації про літературний процес, а сприймають його події через відгуки безпосередніх учасників, які розповідають про те, що було частиною їхнього творчого й особистого життя.

2) У відгуках «поетичної критики» письменницька праця оцінюється не науковцями-теоретиками, а митцями-практиками, які з власного досвіду знають, *«як багато важить слово»* (І. Франко), оригінальна метафора й неповторний образ.

3) Лірична природа віршованих творів зумовлює відкрите висловлення авторських думок, почуттів, ставлення до зображуваних подій і персоналій.

4) Висока емоційність слугує своєрідним камертоном, який налаштовує учнів на конкретну тональність, пробуджує певне ставлення до описаних подій, людей, персонажів творів тощо.

5) Публіцистична наснаженість більшості зразків «поетичної критики» допомагає школярам наочно уявити суспільні та літературні проблеми історичної доби, у яку творив письменник, глибше осмислити події суспільно-політичного, культурного та особистого життя, що стали спонуками для написання творів.

6) Твори поетичної стельмахіани – потужне джерело збагачення літературних, мистецьких, загальнокультурних, етнографічних фонових знань сучасних учнів, оскільки вони містять чимало відомостей не лише про життєтворчість самого М. Стельмаха, а й про час, у який він жив, про його творчі контакти, інтереси та вподобання, буття українців, зокрема подолян того періоду.

7) Ще однією перевагою «поетичної критики» є сконцентрованість висловлення думок у віршованій формі. Вони багаті на метафоричні узагальнення, образи-символи, перифрази, афоризми, влучні вислови, що розкривають специфічну сутність Стельмахової творчості та його людської особистості.

Накреслимо кілька векторів використання творів поетичної стельмахіани в процесі шкільної літературної освіти, а саме в 7 кл., де, за оновленою програмою з української літератури, вивчається повість письменника «Гуси-лебеді летять» (фрагменти твору, розділи 1–9

на вибір учителя) [25].

По-перше, це **використання цитування ліричних творів у формулюванні теми уроку** про повість М. Стельмаха. Її можна сформулювати в образному звучанні, що сприятиме створенню емоційного настрою розмови про письменника, заданню її спрямованості. До прикладу, цитата з поезії **П. Перебийноса «Словосій»** [15, с. 10] буде образною характеристикою постаті М. Стельмаха в українській літературі, а висловлювання **Г. Донця «Невмирущий син землі» («Син землі»)** [4] допомагатиме оцінити його значення у вітчизняній культурі.

Цитати з творів «поетичної критики» варто брати й **за епіграфи до всього уроку чи його частини**. Наприклад, *«Над Поділлям, над зеленим світом, / Над весняним полум'ям багать, / З тихим сумом, з голубим привітом / Стельмахові лебеді летять» (В. Кобець, «Лебеді летять»)* [6]; *«Кріпацький син – Героєм став! / Поділля буйноцвітну / Сам землю мудру прочитав, / Щоб розказати світу...» (В. Козак, «Син землі»)* [7, с. 29]; *«Учителю! Ваш труд на видноті: / Вогонь душі у слово перелитий...» (М. Сингаївський, Заповітний хліб»)* [20, с. 3]; *«В поета в грудях – людське щастя й болі, / У серці – зорі рідної землі» (М. Литвинець, «Зорева доля»)* [14].

При підборі епіграфа до уроку варто дотримуватися таких **методичних правил**:

- «епіграф разом з назвою уроку має виконувати роль емоційного камертону, що налаштовує на активне, небайдуже сприймання навчального матеріалу, співробітництво вчителя й учнів;

- він покликаний створити проблемну ситуацію, потребу пошуку, запропонувати можливий шлях аналізу твору, виразити освітню чи виховну мету майбутнього полілогу в системі «вчитель – письменник – учень»;

- необхідність дотримання тісного зв'язку епіграфа з іншими навчальними ситуаціями уроку, що створює цілісну єдність і запобігає розрізненості та фрагментарності його структурних компонентів;

- епіграф слугує вираженню літературних взаємозв'язків письменників і їхніх творів у контексті вітчизняної та світової літератури;

- має актуалізувати в пам'яті учнів необхідні для засвоєння цієї теми літературні, історичні, культурологічні фонові знання» [12, с. 13].

В арсеналі вчителя-словесника частотними є такі **методичні прийоми роботи з епіграфом уроку**:

- «постановка проблемного запитання на матеріалі епіграфа;

- бесіда з метою з'ясування первісного розуміння слів, узятих за епіграф;

- осмислення зв'язку теми заняття та його епіграфа;

- підбір і презентація учнями власних варіантів епіграфів уроку;

- написання творів-мініатюр на тему, задану епіграфом;

- дерево сподівань: запис власного потрактування епіграфа на початку уроку та його порівняння з висновковими враженнями наприкінці заняття;

- кооперативне обговорення змісту епіграфа в режимі рольової чи імітаційної гри, зокрема «мозкового штурму», «акваріуму», колективної записної книжки, діалогу «оптиміста й песиміста» тощо» [12, с. 13].

Матеріали поетичної стельмахіани доцільно використовувати на **різних етапах уроку**:

- на етапі ознайомлення з подіями життєпису митця;

- при підготовці до сприймання художнього твору;

- при підготовці до його аналізу;

- під час аналізу;

- на етапі узагальнення.

Найчастіше уривки з явищ «поетичної критики» вчителі використовують при викладі біографічного матеріалу. При цьому варто враховувати, що необхідно прагнути до їх цілісного поєднання, тобто історико-літературна інформація має гармонійно й методично грамотно поєднуватись з її художньою інтерпретацією у творах «поетичної критики». Вважаємо, що окремі факти Стельмахового життя доцільно подавати не в документальній формі, а в художній.

Саме ліричні вірші, а не сухі біографічні відомості про письменника дадуть змогу учням старшого підліткового віку емпатійно вжитися в життя митця, зрозуміти мотиви його поведінки та причини появи конкретних творів.

Так, наприклад, розповідь про місце народження М. Стельмаха варто розпочати з виразного читання поезії **В. Кобця «Дяківці»** [6]. Висвітлення років навчання майбутнього письменника у Вінницькому вчительському інституті – з ознайомлення учнів з віршем **В. Кобця «Студентські вечори у Вінниці»** [6]. Його вчителювання в Літках згадується у вірші **В. Кобця «Лист Максима Рильського до Михайла Стельмаха»** [6] та в поезії **В. Кочевського**, присвяченій *«Пам'яті М. Стельмаха – на його 80-ліття»*:

*І досі він у Літках вчителює,
І вчиться сам у квітів і роси,
П'є пісню калинову й серцем чує
Веселку з вуст весняної грози
Летять до нього гуси-лебедята
З дитячих літ,
Що снять у Дяківцях.
І линуть вітряки і рідна хата,
Пропахла в свеклі, в тихих чебрецях* [11, с. 5].

За оновленою шкільною програмою, учитель має розповісти лише коротко про митця, презентувати його поетичне сприйняття світу. Потрібно розкрити теоретико-літературне поняття «автобіографічна повість», продемонструвати єдність світу природи й світу дитячої душі (у вчинках, поведінці, роздумах, переживаннях); прослідкувати за висвітленням звичаїв, традицій українців; розкрити образи гусей-лебедів і чутливого до краси Михайлика [25].

Розкрити особливе поетичне сприйняття світу автора повісті «Гуси-лебеді летять...» допоможе епіграма **Абрама Костовецького «Михайло Стельмах»**:

*Про вірші Стельмах не забув,
Хоч в прозу закохався...
А в прозі, як поетом був, –
Поетом і зостався* [10].

Про особистість Михайла Панасовича учні можуть дізнатися з вірша **Миколи Сома «Пам'яті М. Стельмаха»**. Автор з гумористичною іскринкою згадує про спільне хобі – рибалку, що була для обох засобом отримати насолоду від спілкування з природою, бо *«Яка у біса риба, / Коли трава шумить? / Ми ловимо натхнення – / Золотоцінну мить!»*. М. Сом розповідає випадок про Стельмаха, як *«...якось на безриб'ї / Він упіймав йорша <...> / І – відпустив на волю, / Сказав йоршу: Пливи. / Та не страхайся щуки / І не страхай плотви»* [21, с. 5]. Поет домислює цю ситуацію в комічному ключі:

*Тепер душа колюча
(Колюча, бо жива),
До щуки і до сома
Хоробро підплива
І мовою людською
Рече: «Посторонись!
Мене Михайло Стельмах
Тут обнімав колись...»* [21, с. 5].

Детальніше події життя М. Стельмаха учні можуть дослідити на *уроках літератури рідного краю*, зокрема більше дізнатися про його участь у Другій світовій війні, прочитавши вірші *М. Романченка* та *В. Швеця*; про роль М. Рильського в становленні його як митця – у поезії *В. Кобця* «*Лист Максима Рильського до Михайла Стельмаха*». При цьому доцільною буде *проектна робота*, коли школярам дають завдання порівняти твори різних літературних родів та жанрів, а саме ліричні та художньо-документальні. До прикладу, вірші *М. Романченка* «*Львів*» [17, с. 9–10], «*Мати земля: Михайлові Стельмаху*» [18, с. 25] і «*Ми прийшли до тебе, кривий Львове!*» [19, с. 6] та епізод його ж спогадів «*Від Скориків до Відня*» про участь Михайла Панасовича в танковому бою під Жовтанцями та про поранення. Членам літературного гуртка, які цікавляться питаннями психології письменницької творчості, варто дати *дослідницько-пошукове завдання*: «Порівняти художньо-документальну розповідь М. Романченка з епізодом Стельмахового роману «Правда і кривда» про поранення й доставку в госпіталь Марка Безсмертного».

Цікавим *літературознавчим дослідницьким проектом* може стати аналіз художньої інтерпретації Стельмахової збірки «Жито сили набирається» (1954), зробленої у вірші *М. Стрельбицького* «*Вже за прозу лаври мав...*» (з поеми «*Фантастичних рис фатальний щем, і ще, й іще*»). Учень-дослідник отримує завдання з'ясувати: «Як сучасний поет характеризує тематику й ідейну спрямованість збірки, її мотиви, наявність віршів-«паровозів» і значення у відображенні авторської концепції М. Стельмаха?»:

*Вже за прозу лаври мав,
вже, було, читач вітається,
збірку віршів же назвав:
«Жито сили набирається».*

*Скромність Стельмаха? То так,
але перш-найперше – тема,
тема тем: людина й знак –
поєднання достеменне.*

*Всіх пір року барвина,
всіх життєвих пір людини –
явлені як первина
в віршах скромної збірчини.*

*«Паровози»? Не без них.
Данню дань, та не передня.
Мимо «паровозів» тих*

*(мимо них, супроти них) –
світ, неначе дивна казка,
таємнича Божя ласка [24, с. 77].*

В інших віршах поеми *М. Стрельбицького* «*Фантастичних рис фатальний щем, і ще, й іще*», а саме «*14. У школі дяківецькій кращих літ...*», «*15. У школі дяківецькій літ незгірших...*», «*16. Микола Іванович Гавриш...*», «*210. Брід за бродом сходить під Дяківцями...*» змальовано портрети дяківецьких учителів та розповідається про їхні взаємини з М. Стельмахом. Продуктивною може стати *літературно- та історико-краєзнавча дослідницька робота*, спрямована на пошуки відомостей про цих людей.

М. Стрельбицький, як випускник Дяківецької школи, стверджує, що в ній «*письменниканатхненника присутність / душевна відчувалася: як сутність / речей, що виткав їх український світ*» [24, с. 78]. Сучасні учні можуть виконати низку історико-краєзнавчих проектів про

вчителів Дяківецької школи, насамперед директора Володимира Сукача, бо «Казали, що учитель Задніпровський / писався Стельмахом із Сукача» («14. У школі дяківецькій кращих літ...») [24, с. 78]. У сонеті «15. У школі дяківецькій літ незгірших...» М. Стрельбицький захоплено відгукується про вчителя співів Івана Андрійовича Хмару, який у ті страшні тоталітарні часи передавав своїм учням скарби українського народу, старався «на вірші увагу нашу і свою звертати»:

*І ми Богдана Лепкого співали,
виводили те «кличуть кру, кру, кру...»
так високо, аж духом осягали,
що значить «крилонька зітру» [24, с. 79].*

Іван Андрійович змальований як ідеальний учитель: «Підтягнутий, безхмарний, при краватці / диригував, коли б і занеміг». Відомо, що з доброї згоди Михайла Панасовича Хмара «квартирував у Стельмаховій хатці, / якої був поштивий оберіг» [24, с. 79]. Ще ця людина стала головним героєм поезії **М. Стрельбицького** «Іван Хмара» [22, с. 75–76]. Твір написано вже після відходу Івана Андрійовича за життєву межу:

*Знов від Зарічки лебеді летять,
А хата вже не бачить їх, осліпла,
Село осліпло, бо не бачить світла
У хаті, де днювала благодать.*

*І дні над нею марно лебедять,
Над хатою, де Стельмаху розквітла
Зоря-зірниця, клична та привітна:
Чотири броди щоб перебрідать.*

*Учитель Хмара, хати оберіг,
Себе від зайвих стресів не вберіг,
Від стріл ординських націоналісту;*

*Учитель співу, музики і слів,
Умів Іван Андрійович, умів
Надати змісту форми, формі – змісту,*

Відлебедів же ... криком журавлів? [22, с. 75–76].

Ще один шанований учитель Дяківецької школи зображений у вірші «16. Микола Іванович Гавриш...». Автор згадує його як високого професіонала, добросердного до учнів, здатного на жарт і дотепне слово. «З ним Стельмах дружив по-сусідськи, / приїхавши в рідне село» [24, с. 80].

Твори «поетичної критики» можуть слугувати за **теми творчої роботи**, наприклад, епіграма **М. Стрельбицького** «Про вічне добро і мінливе зло...» (із циклу «Епіграмбол ХХ–ХХІ сторіччя»):

*Про вічне добро і мінливе зло,
про правди і кривди стежки навстрічні
Михайла Стельмаха вічне село
казку повчальну розкаже сторіччям [23].*

У класах поглибленого вивчення української літератури, при характеристиці літературного процесу 1970-х рр, а саме явища політичної цензури, переслідування української інтелігенції варто використати поезії **В. Кобиця** «*Чотири броди*», **М. Стрельбицького** «*Михайло Стельмах*» і «*Стельмахові вітряки*».

В. Кобець в образній формі розповідає про роботу письменника над романом «Чотири броди»: «*Він поволі ступав, а хотілося швидше і швидше, / А хотілося бігти, щоб добігти – не впасти отам... / Дослухався, як мати маленьке дитятко колише, / Це – дитя голодовки. А мати – як знята з хреста*» [6]. Автор вірша уособлює Стельмахову творчість в метафоричному образі вітряка, що втілює національні традиції, дух, рідну мову, моральні чесноти: «*І край поля свого, де усе погоріло дощенту, / Він з любові і болю поставив тоді вітряка*» [6].

Цей образ з'являється також у поезії **М. Стрельбицького** «*Стельмахові вітряки*», але тут він є алюзією вітряків, з якими змагався Дон Кіхот, вони «*як не мелють, то чарують / рицарів-мандрівників*» в Іспанії Ламанчській.

*Добре там, де з вітряками
Борються лиш донкіхоти,
А Ноздрьових, Ковальових
Собакевичів катма;
Верховинських не видати,
Поцілуйків не заськати,
І Шамот, Дубин, Смутьсонів
Не вродилось недарма* [22, с. 37–38].

М. Стрельбицький використовує літературні алюзії – імена персонажів з творів М. Гоголя й самого М. Стельмаха, а також прізвища літературознавців-функціонерів підрадянської літератури Миколи Шамоти (1916–1984), Миколи Дубини (1933–2017), Лазаря Санова-Смутьсона (1913–1987), щоб натякнути, що авторам «Чотирьох бродів» доводилося потерпати від негідників у житті та представників ідеологічного догматизму, які не допускали найменших спроб демократизації літератури. Тому М. Стрельбицький вважає, що М. Стельмах відчував величезний дискомфорт, бо отримав:

*Пекельний дар – прийти у світ співцем,
Співцем у світ згвалтований, кривавий,
Для роду і народу бездержавний,
Явитися з усміхненим лицем.
І заспівати гречно, не тихцем,
І виспівати гречний та хупавий
Мотив мотивів понад світ іржавий,
Рятований росточком-зеленцем* [22, с. 75].

Сучасний поет у виразноє трагічну безвихідь митця, який змушений працювати в таких несприятливих для реалізації свого таланту умовах: «*Такий, в такому світі тратиш голос / І виспів серця ламлется, як колос / Під колесом невчасних колісниць*» [22, с. 75].

М. Стрельбицький вважає: М. Стельмах переживав, що доводиться ламати свою творчу сутність і писати на догоду владі. Автор передає це за допомогою метонімії «*гекзаметри*», «*еклоги*»: під першими маються на увазі твори, яким властива урочистість, монументальність, під другими – різновид буколіки, спрямованої на ідеалізацію сільського життя. Слово-сполучення «*актуальний тичеться тиць-Гриць*» виражає сатиричну характеристику кон'юктурного примітивного вірша, написаного на замовлення влади.

*А ніколи поскаржитися й Богу,
З гекзаметром чергуючи еклогу,
Де актуальний тичеться тиць-Гриць,
Чи забуття сприймеш, як перемогу?* [22, с. 75].

Переконані, що використання творів поетичної стельмахіани в шкільній літературній освіті внесе неповторну ноту в спілкування учнів і вчителя, зробить його вражаючим й оригінальним, емоційно наснаженим, проблемно спрямованим і незабутнім, прокладе місточок до глибинного самостійного діалогу юних читачів з невичерпною скарбницею національної літератури та глибшого пізнання життя і творчості її славетних митців.

Список використаних джерел:

1. Бойко В. Стельмаху : (Вірш новорічний) : [епіграма] / Владислав Бойко // Друг читача. – 1970. – 1 січн. – С. 8.
2. Ган Я. Тисячі письменникових друзів : [огляд пошти М. Стельмаха] / Я. Ган // Літ. Україна. – 1962. – 2 берез. – С. 2. – *Зі змісту*: Про М. Стельмаха – Осічний Д. «Щоби Ваші щедрі руки утоми не знали...» : [римований лист] / Дмитро Осічний.
3. Доломан Є. Епіграма М. Стельмаху : [вірш] / Євмен Доломан // Друг читача. – 1963. – 14 верес. – С. 4.
4. Донець Г. Син землі : [вірш про М. Стельмаха] / Григорій Донець // Літ. Україна. – 1983. – 6 жовт. – С. 2.
5. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури : навч. посіб. / Василь Петрович Іванишин ; упоряд. тексту П. В. Іванишина. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»).
6. Кобець В. Вершини Михайла Стельмаха : [поет. цикл] / Василь Кобець // Комсомольське плем'я. – 1988. – 24 трав. – С. 4. – *Зміст* : Пролог ; Дяківці ; Студентські вечори у Вінниці ; Листи Максима Рильського до Михайла Стельмаха ; «Чотири броди» ; Лебеді летять.
7. Козак В. Син землі : (Герою Соціалістичної Праці М. П. Стельмаху) : [вірш] // Козак В. Сурми серця : вірші / Валентина Козак. – Одеса : Маяк, 1975. – С. 29.
8. Костецький А. Винограду співоха лоза : (М. П. Стельмахові) : [вірш] / Анатолій Костецький // Літ. Україна. – 1973. – 23 листоп. – С. 3.
9. Костовецький А. Дружеские улыбки : [эпиграммы, в т. ч. М. Стельмаху] / Абрам Костовецький // Радуга. – 1966. – № 10. – С. 185–186. – *Зі змісту* : Михайло Стельмах – С. 186.
10. Костовецький А. Михайло Стельмах : [епіграма] / Абрам Костовецький // Арутюнянц А., Костовецький А. Шаржі. Епіграми / Анатолій Арутюнянц, Абрам Костовецький. – Київ : Мистецтво, 1968. – 80 с.
11. Кочевський В. Пам'яті М. Стельмаха : на його 80-ліття : [вірш] / Віктор Кочевський // Вітчизна. – 1993. – № 9/10. – С. 5.
12. Куцевол О. М. Життя і творчість письменника в дзеркалі «поетичної критики» : навч. посіб. / Ольга Миколаївна Куцевол. – Вінниця : ТОВ «Консоль», 2010. – 280 с.
13. Лагода В. Михайло Стельмах : [вірш] // Лагода В. Кому чолом, кого помелом / Валентин Лагода. – Київ : Дніпро, 1973. – С. 206.
14. Литвинець М. Зорева доля. Михайлові Стельмаху : [вірш] / Михайло Литвинець // Літ. Україна. – 1962. – 22 трав. – С. 3.
15. Перебийніс П. Словосій : (М. Стельмахові) : [вірш] / Петро Перебийніс // Вінниц. газ. – 1993. – 14 трав. – С. 10.
16. Рильський М. Т. Михайлові Стельмаху : [вірш] // Рильський М. Т. Зібр. тв. : у 20 т. / М. Т. Рильський ; ред. кол. Л. М. Новиченко (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1984. – Т. 4. – С. 284.
17. Романченко М. Львів : [у вірші згадується М. Стельмах] // Романченко М. Для праці жить : поезії / Микола Романченко. – Львів : Каменярь, 1974. – С. 9–10. – *Зі змісту* : Про М. Стельмаха – С. 9.
18. Романченко М. Мати земля : (Михайлові Стельмаху) : [вірш] // Романченко М. В обіймах матері : вибр. поезії / Микола Романченко. – Київ : Дніпро, 1981. – С. 25.
19. Романченко М. Ми прийшли до тебе, кривий Львово : [вірш] // Романченко М. Дозорці : поезії / Микола Романченко. – Львів : Каменярь, 1967. – С. 6. – *Зі змісту* : Про М. Стельмаха – С. 6.
20. Сингаївський М. Заповітний хліб : (М. Стельмаху) : [вірш] / Микола Сингаївський // Сіл. вісті. – 1976. – 4 лют. – С. 3.

21. Сом М. Пам'яті М. Стельмаха : [вірш] / Микола Сом // Літ. Україна. – 1987. – 24 трав. – С. 5.
22. Стрельбицький М. Стельмахові вітряки ; Михайло Стельмах ; Іван Хмара : [вірші] // Стрельбицький М. Школа перепитувань : вірші, цикли / Михайло Стрельбицький. – Вінниця : ДП «Держ. картограф. фаб-ка», 2009. – С. 37–38; 75; 75–76.
23. Стрельбицький М. «Про вічне добро і мінливе зло...» : [епіграма] // Стрельбицький М. Епіграмбол ХХ–ХХІ століття : [цикл] / Михайло Стрельбицький // Укр. літ. газ. – 2017. – 21 берез. – Електрон. версія газ.. – Режим доступу: litgazeta.com.ua>Епіграмбол ХХ–ХХІ | Укр. літ. газ. (дата звернення: 25.06.2017). – Назва з екрана.
24. Стрельбицький М. Фантастичних рис фатальний щем, і ще, й ще : [поема] // Стрельбицький М. Українська весна. Атлантидно. Трикнижжя нових поезій / Михайло Стрельбицький. – Вінниця : Т. П. Барановська, 2016. – 164 с. – *Зі змісту* : Про М. Стельмаха – 10. «Під першим громом розмірзається земля...» – С. 76 ; 11. «Вже за прозу лаври мав...» – С. 77 ; 12. «Стельмах – маґ! Його магічні сили...» – С. 77–78 ; 13. «То від Зарічки лебеді летять?...» – С. 78 ; 14. «У школі дяківецькій кращих літ...» – С. 78–79 ; 15. «У школі дяківецькій літ незгірших...» – С. 79 ; 16. «Микола Іванович Гавриш...» – С. 79–80 ; 210. «Брід за бродом сходив під Дяківцями...» – С. 101.
25. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи / затверджено Наказом МОН України від 07.06.2017 р. – Електронна версія. – Режим доступу: mon.gov.ua>Нова програми. 5-9 класи 2017 | Міністерство науки і освіти України (дата звернення: 25.06.2017). – Назва з екрана.
26. Швець В. Люблю осінні мовчазливі Альпи... : (М. Стельмаху) : [вірш] // Швець В. Живе намисто : лірика / Василь Швець. – Київ : Молодь, 1971. – С. 63.

Olha Kutsevol

THE USE OF THE POETICAL STELMAKHIAN IN THE PROCESS OF SCHOOL LITERARY EDUCATION

Abstract. *The article describes the genesis of the poetic stelmakhian, the ways of using works of “poetic criticism” in the process of school literary education are highlighted.*

Key words: *Mykhaylo Stelmakh, poetic stalmakhian, “poetic criticism”, study of Ukrainian literature, methods and techniques of educational activity, literary of local lore, literature lessons of the native land.*

Ольга Куцевол

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЭТИЧЕСКОЙ СТЕЛЬМАХИАНЫ В ПРОЦЕССЕ ШКОЛЬНОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. *В статье сделана характеристика генезиса поэтической стельмахианы, раскрыты пути использования произведений «поэтической критики» в процессе школьного литературного образования.*

Ключевые слова: *Михайло Стельмах, поэтическая стельмахиана, «поэтическая критика», изучение украинской литературы, методы и приёмы учебной деятельности, литературное краеведение, уроки литературы родного края.*

УДК [373.5.016:811.161.2'367]:821.161.2.09Стельмах

Катерина Ладоня
(м. Київ)

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 8–9 КЛАСІВ

Анотація. *У статті розглянуто пунктуаційну компетентність як частину комунікативної, висвітлено особливості індивідуального стилю М. Стельмаха, обґрунтовано доцільність вико- ристання його творів на уроках української мови у 8–9 класах. Подано зразки вправ і завдань на основі текстів М. Стельмаха, що можуть бути використані під час формування пунктуаційної компетентності в учнів 8–9 класів.*

Ключові слова: *компетентнісний підхід, пунктуаційна компетентність, текстоцентризм, текст, завдання до тексту.*